

BIOGRAFIJA ŠPIRE KULIŠIĆA

Špiro Kulišić je rođen 14. aprila 1908. godine u živopisnom gradiću Perastu na obali Bokokotorskog zaliva (Boka Kotorska je tada bila u sastavu Austro-Ugarske), u kojem je njegov otac radio kao činovnik Poreske uprave javnih prihoda. Porodica Kulišić, bračni par Đorđe i Milena (rođena Jeftanović) sa sinovima Mirkom, Brankom, Špirom i Dejanom živela je u Dobroti nadomak Kotora¹ (danas predgrađe Kotora). Nakon završene klasične gimnazije u Kotoru 1927, u godini Cvijićeve smrti, započeo je studije etnologije na Filozofskom fakultetu u Beogradu kod vodećih profesora, "očeva osnivača" i klasika srpske etnologije Jovana Erdeljanovića i Tihomira Đorđevića. Istakavši se kao zainteresovan i marljiv student, dobio je priliku da radi kao "asistent-dnevničar" ("asistent volonter", Rakić 1997: 311) pri Katedri etnologije od 1928. do 1931. godine, kada je objavio svoj prvi prilog "Ogled bibliografije narodnih poslovice" u Glasniku Etnografskog muzeja u Beogradu 1930. godine. Do završetka studija 1933. godine

¹ Prema saopštenju gospodina Lazara Drobnejkovića, rodom iz Rišna. Mirko Kulišić je bio profesor matematike, a posle rata i direktor gimnazije u Mostaru (v. *Most*, časopis za obrazovanje, nauku i kulturu, Mostar. Internet dokument <http://www.most.ba/086/086.aspx>). Dejan Kulišić je bio pravnik i živeo je u Beogradu.

Kulišić se, uz manju finansijsku pomoć roditelja, uglavnom sam izdržavao dajući časove.

Diploma Filozofskog fakulteta pružala je mogućnost bavljenja prosvetnim radom, te je Kulišić nakon jednogodišnje pauze i čekanja na raspored Ministarstva prosvete svoju radnu karijeru započeo kao suplent gimnazije u Glini 1934. godine, da bi sledeće godine prešao na mesto profesora u prijedorskoj gimnaziji. U ovoj školskoj ustanovi, koja je spadala u red najelitnijih škola tog ranga u Kraljevini Jugoslaviji, on je u periodu 1935–1940. godine predavao više nastavnih predmeta: srpsko-hrvatski jezik i jugoslovensku književnost, latinski, geografiju i, što je posebno značajno, etnologiju.

"Svakako je to bio jedan VII razred gdje sam mogao da predajem svoj glavni predmet – etnologiju koja se u to vrijeme nalazila na programu. To je predmet koji je davao mogućnost da ga se nekako šire i slobodnije obrazlaže, jer je zalazio u pitanje razvitka društva, civilizacije, umjetnosti itd. (...) Ako bih trebao da nekoga od njih izdvojim onda bih izdvojio Boška Baškota. Za mene je bilo veliko zadovoljstvo kada smo se sreli u partizanima i kada mi on reče – da je još u vrijeme dačkih dana čitao Engelsovo 'Porijeklo porodice' i upoređivao to sa onim kako sam ja predavao došavši do zaključka da su moja predavanja bila bliska stvarnosti" (Kulišić 1981: 84).

Boravak u prijedorskoj sredini i rad u Gimnaziji, koja je, prema kazivanjima njenih tadašnjih profesora i učenika, odisala atmosferom intelektualnog slobodoumlja, ideološke i političke tolerancije, pružali su mladom intelektualcu i etnologu brojne mogućnosti – druženje s ljudima sličnih opredeljenja, žive diskusije s kolegama i učenicima, upoznavanje okoline i etnografska rekognosciranja terena u etnički i konfesionalno mešovitoj sredini.

Kulišić je nastojao da spoji i uskladi svoja etnološka interesovanja sa redovnim radom u nastavi, tako što će uključujući učeni-

ke u seminarska vežbanja, poput onih na Fakultetu, i kraća anketna istraživanja narodnog života, običaja i verovanja po okolnim selima, pobuditi u njima interes za nauku o narodu i istovremeno inovirati predviđeni nastavni program. Na taj način, koristeći školske izlete i kraće ekskurzije Kulišić je započeo svoja predratna etnografska istraživanja. Prikupljena etnografska građa² poslužila mu je kao glavni izvor u pisanju prvih deskriptivnih radova o pojedinim narodnim običajima, praznicima i verovanjima seoskog stanovništva Bosanske krajine i Korduna, koje je objavio u periodu 1938–1941.³ U tom periodu postao je redovni član Etnološkog društva u Skoplju i saradnik "Etnologije".⁴

Pored Špire Seada⁵ Kulišića, u prijedorskoj Gimnaziji su radili čuveni intelektualci i stručnjaci u raznim disciplinama.⁶

² Ta građa se danas čuva u Arhivu Zemaljskog muzeja u Sarajevu zahvaljujući Radmili Kajmaković, kustosu Etnografskog odeljenja Muzeja i asistentu Špire Kulišića, koja je sistematski obradila rezultate njegovih anketa i arhivirala ih. (R. Kajmaković, intervju)

³ "O vasiljici" 1938; "Neki božićni običaji u Bosanskoj Krajini" 1938; "Vjerovanje o ljeskovini u Bosanskoj Krajini i Kordunu" 1939; "Đurđevdanski običaji iz Bosanske Krajine i Korduna" 1939; "O svetkovanju četvrtka" 1939; "Mataruge kod Prijedora" 1939; "Božićna pečenica" 1940; "Zmija kao životinjski predstavnik duha žita" 1940; "Objašnjenje dveju božićnih pesama" 1940; "Srp preko mrtvaca" 1940; "Narodna vjerovanja i manji običaji iz Bosanske Krajine" 1941.

⁴ Etnološko društvo u Skoplju je osnovao M. Filipović 1939, koji je pokrenuo i njegov časopis (Gavazzi 1970: 18).

⁵ Promena, tj. dodavanje imena može se objasniti time što je Kulišić sklopio brak sa Razijom Handžić, profesorkom književnosti i pesnikinjom, rodom iz Zavidovića, i nominalno primio njenu veroispovest. Posle rata R. Handžić je bila direktor Radio Sarajeva, radila u Muzeju revolucije (zadužena za partizanski folklor i pripremu zbirke narodne poezije iz NOR), Gradskom muzeju, Zemaljskom muzeju i Muzeju književnosti, odakle je otišla u penziju (Z. Čulić, intervju).

Rade Uhlik (1899–1991), poreklom Čeh, verovatno najpoznatiji jugoslovenski romolog i poliglota, predavao je u Gimnaziji nemački jezik. Već u predratnom periodu pročitao se po zbirci romskih narodnih pesama i gramatici romskog jezika koju je samostalno sastavio i priredio za štampanje. Svoja lingvistička i folkloristička istraživanja Uhlik je nastavio posle rata i sprovodio ih je u okviru Orijentalnog odeljenja Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Instituta za proučavanje folkloru, te Odseka za proučavanje jezika i kulture Cigana pri Etnografskom odeljenju Muzeja.

Uhlik je među Romima uživao ugled i poverenje poput nekakvog poglavice ili kulturnog ambasadora: "Nije bilo kraja u Jugoslaviji gdje Cigani nisu čuli za Uhlika" (Vranješević 1981: 40). Imala sam priliku da čujem priču o ovom "ciganskom konzulu" od pokojne gospođe Zorislave Čulić,⁷ nekadašnjeg kustosa Etnografskog odeljenja Zemaljskog muzeja, koja je krajem 1940-ih sa njim obavljala terenska istraživanja među čergarima u Bosni i Hercegovini.

"Kao lingvista, Uhlik nigde u Sarajevu nije pripadao. Bio je dodeljen Orijentalnom odeljenju Muzeja (kasnije Orijentalni institut), ali je faktički bio samostalan. Posle ga je preuzeo Institut za proučavanje folkloru. Zvali su ga 'ciganski konzul', a on je Cigane zvao 'moje lutkice'. Uhlik je govorio nemački, engleski, francuski, italijanski, ciganski. Poznao je sanskrit i našao je kod čergara relikte njihovog starijeg jezika koji potiče iz sanskrita. Izučavao je samo čergare, stalno nastanjeni Romi ga nisu zanimali. Sakupljao je folklorni materijal.

Čergari na Đurđevdan pokreću čergu, svaka čerga ima svog vođu, ceribašu, i do Mitrovdana putuju po Bosni i Dalmaciji. Njihovi zimovnici su bili ukopana staništa – *busare*, napravljene od busenja. Jednom

⁶ Na spisku nastavnika za školsku 1932/33. godinu nalazi se i ime Ivana Bandića, profesora matematike, oca pokojnog prof. dr Dušana Bandića.

⁷ Gđa Zorislava Čulić je od početka rata u Bosni i Hercegovini bila izbeglica u Srbiji. Upoznala sam je u Gerontološkom centru u Pančevu u leto 1996, gde smo vodile razgovore.

prilikom marta 1948. Uhlik me je pozvao da pogledamo busare i da ih snimimo. Krenuli smo u Rudo, u selo Sjeverin. Kad smo stigli tamo, u kafani sede dva oficira KNOJ-a (vojna policija) i gledaju nas. Jedan prilazi da upali cigaretu i započinje razgovor. Uhlik, inače plašljiv čovek, uplašen kao miš; oficirima čudno i sumnjivo što je ekipa došla da proučava Cigane. Jedan od njih, Crnogorac, kaže: 'Sad ćemo da vas odvedemo da vidite živog četnika, uhvatili smo ga u šumi i zatvorili.' Fotograf u ekipi je bio nov, Hrvat naklonjen ustašama. Odemo do neke kućice, izvedoše seljaka iz okoline; mesecima se krio po šumi, nije bio četnik već jatak, i ličio je na uplašenu zver. Posle je Crnogorac tražio da se slikaju ispred spomenika I proleterskoj brigadi. Rezolucija je bila u junu, on je završio na Golom otoku, a onaj drugi se ubio.

Našli smo pored obale belu kućicu, tu je bio bivši ceribaša, Uhlikov prijatelj. U beloju košulji s dugačkim rukavima i čipkom. Oko glave crveni šal; puši čibuk. Lep čovek. Na ženi dugačka nabrana suknja i marama. U kući sve čisto i uredno. Hoće da nas počasti kafom, uzima lepe šoljice i briše ih novom krpom. Uhlik me predstavlja kao svoju kćer. Oni sa njim pričaju ciganski. Žena skuva kafu i ponudi meni kuvanu jaja. Uhlik ih pita za busare, oni mu odgovore da čergari nisu dolazili te godine. Odemo tamo da ih razgledamo i snimimo – u meandrima iskopani rovovi u cik-cak, zbog vetra, visoki; zemlja utabana, unutra toplo. Odozgo pokriveno prepletenim granama, nabijenom zemljom i busenjem. Ulazi se sa strane. Stanište je, međutim, bilo razvaljeno. Kad nisu sigurni na jednom mestu, čergari provedu zimu na drugom, ali negde uz vodu.

U povratku, Uhlik mi je pričao kako se Smajo povukao iz čerge; nije više bio ceribaša, ustupio je mesto mlađem. Uhlik ga je upoznao kao mladog čoveka i pošto je puno znao o ciganskom folkloru pozvao ga je u goste u Sarajevo. Tri meseca je bio njegov gost. Uhlik je to strasno radio, svaki dan je pričao sa njim i odvajao od plate da bi mu kupovao duvan. To mu je bio najbolji kazivač. Njegova čerga se bavila loncima i tepsijama – kalajdzije. Smajo je imao kćerku koja je važila za lepoticu i iz dobre kuće. Mlađi ceribaša je bacio oko na nju iako je već bio oženjen i imao decu. I tog Šemsu ceribašu sam upoznala: kad god im je nešto trebalo ili u slučaju nekog prekršaja, Cigani su svraćali kod Uhlika po savet i pomoć; bio je njihov zastupnik, 'konzul'. Kad lutaju,

prođu kroz Sarajevo. Za Aliđun (Sveti Ilija) zaustave se na brdu Mojmilu, podignu šatore, zapale vatre, ništa ne rade već jedu kuvanu jag-njetinu i piju. Uhlik je pozvao televizijsku ekipu da snimi ciganski praznik: narodno veselje, trešti muzika. Čergari, među kojima je bio i Šemso, prepoznali su Uhlika. Bili su gostoprимljivi, naročito žene, blage, uvele su nas u čergu i ponudile jelo.

Uhlik je imao ideju da snimi njihove zanate, da ih snimi u poslu. Objasnio im je da treba da se prihvate alata i da rade pred kamerama. Kad su snimatelji uzeli kamere, nastalo je sveopšte guranje i cika dece 'Slikaj mene, slikaj mene!', uz lupanje čekića, pesmu i smeh odraslih koji su se ponapijali."

Druga zanimljiva ličnost koju srećemo među nastavnim osobljem prijedorske Gimnazije iz predratnog perioda bio je Midhat Šamić (1907–1990), profesor francuskog jezika i poznavalac engleskog. Danas je poznat po nizu studija iz istorije književnosti, književne kritike i metodologije istraživanja, od kojih je za etnologiju posebno korisna i značajna knjiga *Francuski putnici u Bosni na pragu XIX stoljeća i njihovi utisci o njoj* (1966). Šamić je u Prijedoru stekao ugled i popularnost kao vrstan stručnjak i pedagog, ali i kao osnivač francuskog kluba. Svirao je violinu i priređivao kamerne koncerte u dobrotvorne svrhe. Bio je prijatelj dr Mladena Stojanovića, koji ga je pratio na klaviru i parirao mu u teniskim mečevima (Turić 1981: 21).

Dr Mladen Stojanović (1896–1942), sin prijedorskog sveštenika i laičkog etnografa Sime Stojanovića i brat čuvenog vajara Sretena (1898–1960), predavao je higijenu u Gimnaziji i besplatno lečio učenike u opštinskoj ambulanti. Bio je blizak komunistima i njihovim simpatizerima zbog svoje revolucionarne prošlosti; bio je Mladobosanac, osuđen na dugogodišnju kaznu robije, ali je amnestiran 1917. godine. Za vreme svog boravka u Prijedoru Kulišić se najviše družio sa dr Mladenom Stojanovićem i Nikolom Pavićem, komunistom koji je u Gimnaziju došao po kazni. Prema pisanju N. Pavića (1981: 92), Ku-

lišić je primljen u Komunističku partiju "u vlastitoj kući", najverovatnije uoči rata.⁸

Uživao je popularnost kod svojih kolega i učenika, koji ga se rado sećaju iz tog vremena i opisuju ga kao "naprednog intelektualca", "narodskog čoveka", dobrog stručnjaka i pedagoga.⁹

"Profesor Kulišić je oličavao spoj učene misaonosti, naučne radoznalosti i demokratske prisnosti, pa je đacima bio blizak i drag. Činilo se da, takav kakav je, može biti samo komunist i da neki čak znaju da je komunist, ali da o tome ne govore kao što se ne govori o opšte poznatoj stvari. Sa svima se ophodio, uglavnom, jednako, vedro i pažljivo" (Turić 1981: 21).

Svoja sećanja na period života i rada u Prijedoru Kulišić je izneo u kratkom eseju pod naslovom "Kako je Nuriya Pozderac intervenisao za profesore prijedorske gimnazije" (1981: 83–84):

"U to vrijeme uslijedila je i jedna tužba Ministarstvu prosvjete u Beogradu. Bio sam na času, negdje na spratu, kada je u razred došao direktor Branko Vranješević. (...) pozvao me van, a kad sam izašao u hodnik on mi je, onako ljutit, rekao: 'Tužili su'. Zahtijevalo se da direktor sprovede istragu o tome da li je tačno da se u gimnaziji odvija razorna komunistička agitacija, te da se tačno utvrdi da li se to konkretno odnosi na profesore Pavića, Pintu, Kulišića i druge. Tada smo se Branko i ja dogovorili da ja pozovem Nuriyu Pozderca, čiji se sin nalazio i školovao u našoj školi. Nuriya je u to vrijeme bio sekretar u tadašnjoj skupštini. (...) Nuriya je uskoro i došao. (...) Obavijestio me je da ide u Beograd da vidi šta će dalje biti i da li će se optužbe protiv nas obustaviti. Poslije nekoliko dana Nuriya je opet došao i obavijestio nas da je po svoj prilici tužba protiv nas upućena po liniji Petra Živkovića, a da je on tu tužbu dostavio Korošcu. (...) Mi smo iza toga naprosto bili razjurenjeni.

⁸ Po dolasku na dužnost direktora Državnog muzeja Bosne i Hercegovini, u opštem službeničkom upitniku naveo je da se 1938. godine povezao sa "naprednim pokretom" (Palavestra 1990: 191).

⁹ Intervju sa g. Boškom Baškotom, nekadašnjim Kulišićevim učenicom i saborcem u partizanima.

Mi smo bili daleko od toga da budemo izgrađeni marksisti onda kada smo se angažovali. Tome smo pristupili iskreno s humanošću, s jednim poštenim obostranim odnosom."

Druženje i saradnja sa komunistima koštali su Kulišića nameštenja; zbog optužbe upućene Ministarstvu prosvete u Beogradu, zajedno sa nekoliko drugih nastavnika morao je da napusti Prijedor. Nije pomoglo ni zauzimanje uticajnog Nurije Pozderca,¹⁰ narodnog poslanika-senatora Skupštine, čiju decu je podučavao u Cazinu. Kulišić je premešten u Tuzlu, gde je kao gimnazijski profesor radio do februara 1941. godine. Nakon toga je usledio nov premeštaj u Čačak¹¹ (Stojković i Kovačević 1987: 295), a potom i prvo hapšenje 22. juna 1941. godine. Po izlasku iz zatvora Kulišić se ilegalno prebacio u Bosnu, u Zavidoviće, gde ga zbog saradnje sa partizanskim jedinicama u januaru 1942. godine ponovo hapsi nemačka policija. Našavši se na slobodi, preko Dubrovnika prebacuje se u Split gde se povezuje sa ilegalnim oslobodilačkim pokretom. U septembru 1943. pridružio se partizanima. Obavljao je dužnosti prosvetnog referenta pri Sreskom narodnom odboru u Jajcu, organizatora prosvetnog rada pri štabu IX dalmatinske divizije (1944) i referenta pri Oblasnom narodnom odboru za Bosansku krajinu.

Tako je sticaj raznih okolnosti u neprozirnoj logici zapletene ljudske sudbine učinio da se Kulišić potkraj rata ponovo nađe u

¹⁰ Prema privatnom saopštenju gospođe Sadete Buljubašić (r. 1921), kćerke Nurije Pozderca, Kulišić je izvesno vreme radio kao privatni učitelj u njihovoj porodičnoj kući u Cazinu, gde je podučavao nju i njenog brata Seada. To je potvrdio i etnolog mr Radomir Rakić; Nurija Pozderac (1893–1943) je inače bio njegov šišani kum i prijatelj njegovog oca, koji je bio na službi u Cazinu uoči Drugog svetskog rata.

¹¹ Na spisku nastavnika Druge mešovite realne gimnazije u Čačku za školsku 1940/41. godinu nalaze se imena (Špire) Seada Kulišića, profesora zemljopisa i srpskohrvatskog i Nikole Pavića, profesora srpskohrvatskog.

Prijedoru, da bi u njemu dočekaao oslobođenje i bio aktivan učesnik jednog novog početka. U Prijedoru je najpre bio rukovodilac dva učiteljska tečaja, a potom i direktor ponovo otvorene i reorganizovane Gimnazije u koju je prvi put, podsetimo, kročio 1935. godine kao mlad profesor.

Posle rata Špiro Kulišić je nekoliko godina radio u Ministarstvu prosvete NR Bosne i Hercegovine. U leto 1947. godine stupio je na dužnost direktora Državnog muzeja u Sarajevu, kojem će nešto kasnije biti vraćen stari naziv Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine. Trebalo je početi iznova, organizovati rad, pre svega dovesti nove kadrove – školovane etnologe i izraditi elaborat o perspektivnom razvoju Etnografskog odeljenja Muzeja. Na izradi elaborata učestvovao je Milenko S. Filipović kao "vrstan poznavalac etnoloških pojava bosanskohercegovačkog područja" (Buturović i Kajmaković 1988: 156).

U jesen 1947. godine u Muzej dolazi prvi školovani mladi etnolog iz Beograda Zorislava Marković na mesto asistenta Etnografskog odeljenja i započinje sistematski rad na sređivanju zbirki, kao i proučavanju materijalne kulture, posebno nošnji.¹²

"U Sarajevo je trebalo da ode Olga Moskovljević (redovno je išla u Sarajevo na skijanje), čiji je otac radio na Višoj pedagoškoj školi. Špiro je ponudio mesto Olgi, ali je njen otac dobio diplomatsko mesto u Oslu, u Norveškoj. Olga je rekla Kulišiću za mene. Tad je bila planska raspodela; javite se Ministarstvu, a moglo se ići u Crnu Goru i Bosnu. Privlačilo me je Sarajevo, ali sam se prvo obratila Borivoju

¹² Zorislava Marković Čulić (1920-1998) je započela studije pre rata rata, ali je zbog rata diplomirala 1947. Profesori su joj bili Jovan Erdeljanović (Opšta etnologija), Veselin Čajkanović i Milan Budimir (klasični jezici), Aleksandar Belić (staroslovenski) i Georgije Ostrogorski (vizantologija). Asistenti za etnologiju su bili Radmila Čatić, Mirko Barjaktarović i Branislav Rusić.

Drobnjakoviću, direktoru Etnografskog muzeja u Beogradu. Kad mi je rekao da nema mesta, otišla sam u Sarajevo.

Bila sam jedina žena u Muzeju, upala kao s neba jer se muzeologija nije slušala na studijama; zbirke bogate, sistematske, stare. Nema dovoljno ni stručnjaka ni novca, a treba spremi novu postavku. Husein Karišik je bio stari preparator, tada pred penzijom. Bio je izvanredan majstor, umetnik, modelar; izradio je maketu stare Baščašije za Gradski muzej. Posle mesec dana došla je i Nada Korica iz Hrvatske, diplomirala je u Zagrebu kod prof. Milovana Gavacija. Trebalo je za mesec dana preurediti postavku, a parola je bila 'snadite se'. Špiro je sve hteo na brzinu i ex cathedra. U muzeologiju se nije razumeo, na teren nije išao, koristio je mlađe kustose i asistente za svoje radove. Špiro tad pozove Filipovića iz Beograda. Filipović je radio u Institutu jer nije mogao da dobije katedru na Fakultetu. Ta nova postavka u Muzeju bila je prva takva moderna postavka u Jugoslaviji.

U Beogradu je postojao Savezni komitet za nauku i kulturu (u rangu ministarstva), koji je pokrenuo inicijativu da se organizuje velika izložba narodne umetnosti Jugoslavije u saradnji sa svim etnografskim muzejima u Jugoslaviji i da obiđe Evropu: nošnja, drvorez, keramika, tekstil, drvo. Bili su određeni slikari Ivan Tabaković i Peđa Milosavljević i direktori etnografskih muzeja – B. Drobnjaković u Beogradu, Jovan Vukmanović u Crnoj Gori, Boris Orel u Ljubljani, Rajko Nikolić u Novom Sadu, Marijana Gušić u Zagrebu, Kulišić u Sarajevu, Vera Kličkova u Skoplju. Izložba je prvo trebalo da putuje u Edinburg, potom u Cirihi, i, naposletku, u Skandinaviju.

Na sastanku direktora muzeja u Zagrebu M. Gušić je ocenila da je posao neprofesionalno urađen i da izložba ne može da ide sve dok se za svaki predmet ne sačini dokumentacija. Tražila je da se cela izložba prebaci u Zagreb, da kustosi iz ostalih republika dođu i da urade kompletnu dokumentaciju. Tu se Kulišić dohvatio sa M. Gušić, u nečemu se nisu složili. Špiro je posle toga pozvao mene da umesto njega idem u Zagreb. Otišla sam sa ostalim kustosima, a na sastanku direktora muzeja sekretar Komiteta je predložio mene da idem u skandinavske zemlje na šest meseci. Vratila sam se u Sarajevo i rekla to Špiri, a on je aminovao. To je bila 1950. Do kraja te godine pripremali smo materijal. Krenuli smo u januaru 1951. u Norvešku,

prvo izložba vozom, a mi, Emil Vičić, arhitekta i aranžer, stolar Lala iz Novog Sada koji je montirao vitrine i ja, avionom u Oslo. U aprilu smo stigli u Dansku, u Kunst und Industrie Museum, Kopenhagen, a nakon toga u Štokholm." (Z. Čulić, intervju)

Kulišić je ostao u Muzeju tri godine. U tom periodu pod njegovim uredništvom objavljene su Sveske za etnologiju III–V u okviru Nove serije Glasnika Zemaljskog muzeja.

Godine 1950. prešao je u Ministarstvo za nauku Bosne i Hercegovine na dužnost načelnika za naučne ustanove i naučna društva. Iste godine dobija zvanje docenta Filozofskog fakulteta u Sarajevu, gde neko vreme predaje etnologiju na Katedri za geografiju.

Filozofski fakultet u Sarajevu je osnovan 1950. godine, a na njegovoj Katedri za geografiju predavala se i etnologija, no samo do 1962, kada je Katedra ukinuta. Neko vreme je na njoj predavao i M. S. Filipović u zvanju redovnog profesora antropogeografije i etnologije. Filipović je naime 1955. godine prešao iz Etnografskog instituta SAN u Beogradu na Sarajevski univerzitet.

Otprilike u isto vreme radi na doktorskoj disertaciji o božićnim obrednim hlebovima u narodnoj religiji Južnih Slovena kod dr Dušana Nedeljковиća. Kulišić nikada nije odbranio doktorsku disertaciju; izvesno neslaganje i eventualno konflikt sa mentorom naveli su ga da povuče svoju tezu. Tekst je ipak objavio pod naslovom "Porijeklo i značenje božićnog obrednog hljeba u Južnih Slovena" u Glasniku Zemaljskog muzeja. Nakon toga je napustio Sarajevo i prešao u Split, gde je izvesno vreme predavao na Višoj pedagoškoj školi.

Prema nezvaničnoj verziji događaja i subjektivnom tumačenju njegove saradnice iz Zemaljskog muzeja: "Kulišić je posle rata, od osnivanja Filozofskog fakulteta u Sarajevu predavao etnologiju na Katedri za geografiju. Bio mu je postavljen uslov da doktorira. Uzeo je temu, rad o božićnim obrednim hlebovima kod dr Dušana Nedeljковиća. Kulišić se inače pri-

vatno poznavao i družio sa Milenom Filipovićem; posećivali su se i vidali u porodičnom krugu, i Milenko mu je pomagao. Ali su Milenko i Dušan Nedeljković imali neke 'račune' iz prošlosti, iz predratnog perioda kada su zajedno radili na Fakultetu u Skoplju. Filipović je izgleda zaboravio da Kulišiću pomene jedan mali Nedeljkovićev rad o kravaju, koji je trebalo da konsultuje radeći na doktorskoj disertaciji. Konflikt između Nedeljkovića i Kulišića je nastao kada je Špiro, prgav kakav je bio po prirodi, odbio da to učini i da unese izmene u postojeći tekst doktorske disertacije, nakon čega je povukao tezu.

Posle toga je otišao u Split gde je neko vreme predavao u Višoj pedagoškoj školi. Za to vreme Milenko Filipović je radio na sarajevskom Filozofskom fakultetu na Katedri za geografiju i istovremeno bio konsultant u Zemaljskom muzeju. Špiro se vratio u Sarajevo očekujući postavljenje na Fakultetu, ali za njega tu nije bilo mesta. To je izgleda bio dovoljan povod za njegov lični obračun sa Filipovićem, obračun koji je imao formu 'naučne' polemike o funkcionalizmu. Kulišić je opet morao da radi u školi, bio je direktor neke škole, ali je želeo da se vrati na Fakultet. Tada je uputio pismo Milenku Filipoviću, u kojem mu je kao prijatelj savetovao da se mane zapadne literature i da se okrene sovjetskoj literaturi. Već je bio objavio članak o antiistorizmu funkcionalne škole u etnologiji. Tada je počela hajka na Filipovića.¹³

Kulišić je hteo na svaki način da se vrati u struku, pa je 1956. došao u Institut za proučavanje folkloru na Odsek za etnologiju, gde sam ja radila od 1955. godine. 1958. godine Špiro je postao načelnik Etnografskog odeljenja Zemaljskog muzeja." (R. Kajmaković, intervju)

Godine 1957.¹⁴ Kulišić se ponovo nalazi na čelu jedne visoke ustanove – Instituta za proučavanje folkloru u Sarajevu. Ovaj

¹³ "Filipović je bio politički diskreditovan. Trebalo je da bude Ministar prosvete u budućoj vladi Draže Mihailovića. Bio je, inače, cinik, nesimpatičan. On i Špiro su prvo bili nerazdvojni prijatelji, a posle ljuti neprijatelji." (Z. Čulić, intervju)

¹⁴ Početkom septembra iste godine Kulišić je proveo deset dana na studijskom putovanju po Italiji (v. Kulišić 1957c), kada je upoznao Evela Gasparinija.

Institut je osnovan 11. oktobra 1946. godine pri Državnom muzeju, kao posebno odeljenje Muzeja sa zadatkom da proučava duhovnu i delom materijalnu kulturu naroda Bosne i Hercegovine. Već sledeće godine Institut za proučavanje folklora se izdvaja iz Muzeja, pokreće svoje glasilo *Bilten* i deluje kao samostalna naučnoistraživačka institucija sve do 1958. godine.

Kulišićev dolazak na dužnost direktora Instituta bio je početak nove, kvalitativno drugačije etape u naučnoistraživačkom radu ove ustanove. Pod njegovim rukovodstvom uvodi se nova koncepcija usmerenih, timskih¹⁵ etnološko-folklorističkih proučavanja naroda Bosne i Hercegovine, koja će se dalje razvijati u okviru Etnološkog odeljenja Zemaljskog muzeja.

Novim aktom, Uredbom Izvršnog vijeća NR Bosne i Hercegovine o organizaciji Zemaljskog muzeja, Institut za proučavanje folklora je 1958. godine ukinut kao samostalna ustanova i ponovo priključen Etnografskom, odnosno Etnološkom odeljenju Muzeja u statusu Odsjeka za folklor. Time je prestao da izlazi njegov *Bilten*, ali je iste godine Sveska za etnologiju *Glasnika Zemaljskog muzeja* preuzela njegove zadatke i počela da objavljuje priloge iz folkloristike. Godine 1961. Odsjek za folklor menja naziv u Odsjek za duhovnu kulturu.

"Zašto je ukinut Institut za folklor? Nema opravdanja. Institut je imao više zaposlenih nego Muzej." (R. Kajmaković, intervju)

Timski rad započeo je sa etnološko-folklorističkim istraživanjima hrvatskog stanovništva Neuma i okoline i rezultirao monografijom pod istim naslovom (1959); Uvod je napisao Kulišić, koji je posebno obradio i društvene i pravne običaje. U periodu 1957–1959. godine članovi ekipe su proučavali kulturno-istorijsku i etničku prošlost stanovništva ovog područja: po-

¹⁵ Stručnjaci u Bosni su među prvima u Jugoslaviji prešli na timski rad, uvidevši da je pojedinac nemoćan pred obiljem problema, kao i potrebu usaglašavanja različitih gledišta, nastalih pod uticajem njihovih profesora sa raznih katedri (Filipović-Fabijanić 1970: 157).

reklo stanovništva, narodni govor, društvene i pravne običaje, svadbene i verske običaje (Božić, krsna slava), narodne pesme i pripovetke, muzičku tradiciju, društvene igre i zabave. Radom ekipe rukovodili su Špiro Kulišić i Cvjetko Rihtman.

Po naimenovanju za načelnika reorganizovanog Etnološkog odeljenja Zemaljskog muzeja 1958. godine, Kulišić nastavlja da sprovodi koncepciju i metodologiju istraživanja započetih u okviru ranijeg Instituta za proučavanje folkloru. Osnovni cilj mu je bio da animira malobrojni stručni kadar Odeljenja i uključi ga u nove "teoretski promišljene dugoročne muzeološke i posebno naučno-istraživačke programe" (Palavestra 1990: 192). Ekipa je nastavila etnološko-folkloristička istraživanja Neuma i okoline, kao i Livanjskog polja, započevši i novi projekat – istraživanje u Imljanima na Vlašiću.¹⁶ Istraživanja u okviru prva dva projekta završena su 1960. godine, a njima je rukovodio Kulišić u zvanju višeg naučnog saradnika.

Metodologija kompleksnih monografskih istraživanja pojedinih predeonih i etničkih celina u Bosni i Hercegovini sastojala se od pripremnih radova i rada na terenu.¹⁷ Pripremnih radova su obuhvatali studijski izbor oblasti u kojoj će se vršiti istraživanja, sa obaveznim rekognosciranjem terena i prikupljanjem svih relevantnih podataka u postojećoj arhivskoj građi i stručnoj literaturi o karakteristikama date oblasti, njenog stanovništva i narodne tradicijske kulture. Pre odlaska na teren članovi ekipe su koordinirano radili na sastavljanju specijalnih upitnika za istraži-

¹⁶ Članovi tima su završili istraživanje bez Kulišića kao rukovodioca projekta, koji je 1960. prešao u Beograd. V. monografiju Etnološko-folkloristička istraživanja u Imljanima, 1962, za koju je uvod napisala Z. Čulić.

¹⁷ Detaljan prikaz nove etnološke koncepcije i metodologije naučno-istraživačkog rada Etnološkog odeljenja Muzeja donosi već navođeni članak Buturović i Kajmaković 1988, koji sam ovde za moje potrebe sažela.

vanje odgovarajućih područja društvenog života i narodne kulture. Svaki član je dobijao određenu istraživačku temu o kojoj je podnosio referat. Sâmo istraživanje na terenu vršeno je uglavnom tehnikom ankete i razgovora, uz primenu neposrednog posmatranja.

Na stručnim sastancima kojima je predsedavao rukovodilac projekta svi članovi tima su saopštavali svoje referate, diskutovali o njima, iznosili svoja istraživačka iskustva, probleme i dileme, i razmenjivali informacije. Finalni rezultat tako zamišljenih i sprovedenih proučavanja predstavljaju pomenute monografije odgovarajućih regija, manjih predeonih celina i etničkih grupa (v. monografije 1959, 1961, 1962).

Kako je Bosna i Hercegovina etnički i konfesionalno složeno područje, osnovni zadatak ove nove koncepcije Odeljenja bio je da se prouče etničke karakteristike savremenog stanovništva kao rezultat istorijskog razvitka. Glavnu novinu predstavljalo je direktno prikupljanje etnografske građe i stvaranje fonda kompleksnije naučne faktografije, podređeno osnovnom teorijskom cilju – analitičkom osvetljavanju procesa u etničkom formiranju proučavanog stanovništva, etno-regionalnih grupa tri većinska naroda.

Tokom svog kratkog trogodišnjeg rada u Etnološkom odeljenju Muzeja Kulišić je uspeo da ovu koncepciju koju je sam osmislio i realizuje, uz svesrdno zalaganje svojih saradnika. U periodu 1958–1961 pod njegovim uredništvom Glasnik Zemaljskog muzeja je objavio Sveske za etnologiju od br. XIII do br. XVI. Zbog svega rečenog Špiro Kulišić zauzima istaknuto mesto u istoriji Etnološkog odeljenja Zemaljskog muzeja i bosanskohercegovačke etnologije u celini.

U sopstvenim istraživanjima više je inklinirao kabinetskom nego terenskom radu. Prema nezvaničnom iskazu i subjektivnom tumačenju njegove najbliže saradnice:

"Kulišić nije bio nikakav terenac. Jednom je posle rata išao na teren u pratnji dvojice vojnika. Ljudi po selima su bili prestrašeni; tada je

inače bilo ostataka četnika i ustaša po zabačenim selima, pa je čovek iz grada u pratnji naoružanih vojnika izazivao dodatni strah.

Kako je postupao sa podređenima? Patio je od manije gonjenja. Moguće da je to bila posledica mučenja u zatvoru i ratnih nedaća. Kada se menja vreme svi smo znali da će biti 'oluje'. Znao je da pobesni. A kada je neraspoložen, onda su svi morali da čute, nas desetak u susednoj sobi, pošto je on imao svoju posebnu sobu.

On zamisli temu projekta i podeli radne zadatke. Ja sam radila običaje. Kada se završi istraživanje, prikupljanje podataka, a provodili smo na terenu tri meseca godišnje, morala sam da mu predam sreden i otkucan tekst. On onda kaže: 'Ovo ću ja da uzmem a ovo vi.' Uzimao je samo one podatke koji su mu odgovarali. Sve što se nije uklapalo u tu njegovu prethodno stvorenu priču ili zamisao on je zapostavljao, ali ne dozvoljavajući nikome da to i objavi.

Tako je izmislio Bijele Šokce, Srbe ikavce i slično. Otrprilike oko Nove godine tadašnji republički funkcioner Jovan Marjanović upita u nekom razgovoru Kulišića za Bijele Šokce. Kulišić uopšte nije znao o čemu se radi, ali je nekako izvrdao odgovor. Odmah poziva mene i naređuje mi da idem u Prnjavor i okolinu i da istražim ko su beli Šokci. Morala sam da ga poslušam; tamo sam ustanovila da je to starinačko hrvatsko stanovništvo koje je sačuvalo svoju belu nošnju po kojoj su i dobili naziv Bijeli Šokci.

A što se tiče Srba ikavaca, nas troje kolega smo usred zime morali da idemo na teren na Vlašić, po snegu do kolena, vodeći konja koji nam je nosio stvari. Tamo smo ustanovili da ti Srbi zaista imaju poneku ikavsku reč, ali je taj fond ikavskih reči mogao prosto biti primljen od suseda. Pošto je i u Livnu postojala grupa Srba sa ikavskim rečima u govoru, izmišljena je kategorija Srbi ikavci i projekat za dokazivanje njihovog postojanja – Livanjsko polje i okolina."

U leto 1960. godine prešao je u Beograd, gde je 1. jula stupio na dužnost direktora Etnografskog muzeja, na kojoj će ostati do svog penzionisanja 1963. godine. Polazeći od modernih principa uveo je značajne novine u organizaciji muzeološkog i naučnog rada (Kostić 1992: 389–390). Na njegovu inicijativu osnovana su odeljenja za tekstil, privredu, proučavanje društvenog života, do-

kumentaciju i konzervaciju, kao i pedagoška služba. Posebnu pažnju poklanjao je organizaciji rada u okviru nove jedinice – Odeljenja za dokumentaciju. Na planu naučnoistraživačkog rada Kulišić je kontinuirano sprovodio svoju koncepciju kompleksnih monografskih proučavanja pojedinih predeonih celina, sada na području Srbije (severoistočna Srbija, sa akcentom na srpsko-vlaškoj etno-kulturnoj simbiozi), koja je zahtevala specijalizaciju muzejskih stručnjaka za pojedine oblasti društvenog života, običaje, materijalnu i duhovnu kulturu, etnogenezu i druge. Isti princip Muzej je zadržao do danas. Kao direktor Muzeja bio je glavni urednik Glasnika Etnografskog muzeja od knjige 22–23 (1960) do knjige 25 (1962).

U periodu 1962–1964. godine Kulišić je honorarno predavao etnologiju na Odeljenju za sociologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu – kurs iz Opšte etnologije, kao i poseban kurs posvećen pitanjima etničke istorije naroda Bosne i Hercegovine, sa akcentom na etničkim procesima i formacijama u srednjem veku. Nakon odlaska u penziju 1963. godine nastavio je svoja istraživanja u oblasti narodne religije i običaja, etničke istorije i dinarskog rodovsko-plemenskog društva sa posebnim naglaskom na balkansko-slovenskoj simbiozi u srednjem veku. Godine 1965. izabran je za stalnog naučnog saradnika Centra za balkanološka ispitivanja Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.

Nakon objavljivanja kontroverzne knjige *O etnogenezi Crnogoraca* (1980) Kulišić, koliko mi je poznato, više nije pisao niti objavljivao nove radove. Živeo je povučeno i skromno sa drugom suprugom Rašelom (r. 1909. godine u Bijeljini od oca Šimšon Hajona) u dvosobnom stanu u staroj višespratnici kod Đeram pijace u Beogradu.¹⁸ Njena smrt 1986. godine, za vreme

¹⁸ "Potkraj života Špiro je nažalost bio posvađan gotovo sa svima. Više nije imao asistenta koji bi mu čitao knjige, prevodio stranu literaturu i donosio građu sa terena." (R. Kajmaković, intervju)

boravka u Loznici, ozbiljno je ugrozila njegovo već narušeno zdravlje i ubrzala tok Parkinsonove bolesti. Uspeo je da se nakratko oporavi od posledica moždanog udara zahvaljujući stručnoj nezi i brizi gospe Dobrice Tasić. Poslednje tri godine života proveo je u uskom krugu njemu najbližih osoba, koji su činili mladi brat Dejan, porodica Tasić i nekolicina prijatelja.

Umro je 19. jula 1989. godine u društvenom stanu (vlasništvo Skupštine grada) u Beogradu ne ostavivši poroda za sobom. Njegovi najbliži (u privatnom saopštenju) navode da je voleo košarku i navijao za "Partizan" i da se izjašnjavao kao Bokelj.¹⁹

¹⁹ Mada je jednom prilikom u 1950-im neformalno izjavio: "Prvo sam se rodio kao Srbin, a posle sam postao komunista." (Z. Čulić, intervju)